

In depot – uit depot

Deuren in het depot van Stichting Monument & Materiaal

Lilian Verschoor

Inleiding

Stichting Monument & Materiaal (M&M) verzamelt al tweeëntwintig jaar oude bouwmaterialen, die ter verkoop worden aangeboden bij verbouwingen en restauratieprojecten. De Stichting heeft een ideologische doelstelling. Het materiaal moet qua tijd en stijl een passende bestemming krijgen. Vooral uit de sloop van panden in de stad en provincie Groningen, maar ook uit de provincies Friesland en Drenthe, verkrijgt zij haar bouw materiaal.

De collectie deuren

In het begin van dit jaar werd mij erop gewezen dat de informatie over de datering van deuren op de website van de Stichting (www.stichtingmenm.nl) niet helemaal juist was. Dit was een van de redenen de deuren aan een grondig onderzoek te onderwerpen.

Afb. 1. Honderden deuren uit diverse perioden wachten in het depot op herbestemming. Foto: Arjan Verschoor.

In het depot van de Stichting staat onder andere een indrukwekkende voorraad deuren (afb. 1). De circa 1650 exemplaren bestaan uit:

1. Opgeklampte deuren en luiken¹.
2. Paneeldeuren (kastdeuren en binnendeuren).
3. Machinaal vervaardigde deuren, onder meer van Bruynzeel vanaf 1921 tot en met 1960².
4. Bijzondere typen binnendeuren zoals bovenlichtdeuren, schuifdeuren en glasdeuren.
5. Buitendeuren.

Uit literatuur en bouwhistorisch onderzoek is een en ander bekend over de datering en bijzonderheden van deuren. Meestal is het bouwjaar van een gesloopt pand wel bekend, wat een aanwijzing kan zijn voor de datering van de aanwezige materialen. Enige voorzichtigheid is hier geboden omdat bij modernisering van huizen bestaande paneeldeuren vervangen of verplaatst kunnen zijn.

Die kennis en informatie heb ik gebruikt om zeventig verschillende binnendeuren en tien buitendeuren, nu aanwezig in het depot van M&M, kort te beschrijven³. Daarbij heb ik gelet op de maat van de deur, de periode, het aantal panelen, het profiel, de houtverbinding, de houtsoort van zowel de regels als de panelen, en het scharniergebruik.

Bij de totstandkoming van dit artikel is samengewerkt met Frits Vrede, archeobotanicus bij de afdeling archeologie van de Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken (RO/EZ) van de Gemeente Groningen; hij is verantwoordelijk voor het microscopisch onderzoek. Verder waren de aanvullende informatie van Jan van der Hoeve, bouwhistoricus van het gelijknamige Bureau voor bouwhistorisch onderzoek te Utrecht, Taco Tel, bouwhistoricus van de Gemeente Groningen, en van Johan de Haan, cultuurhistoricus te Groningen, van onschatbare waarde.

Afb. 2. Eikenhouten zespaneeldeur uit circa 1650, afkomstig uit de Oude Boteringstraat 72, maten 191 × 100,5 × 3 cm. Bijzonderheden deur: omgaande profiel langkwart met kraal, gesloten pengatverbinding en knieren.
Foto: Arjan Verschoor.

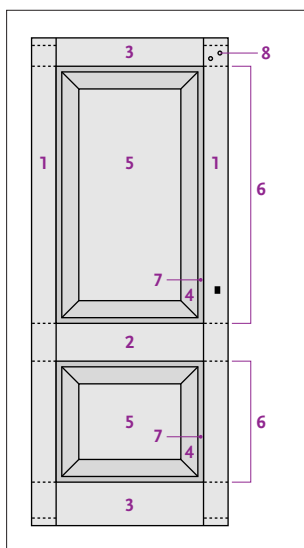

-
1. Koopmans 1986, 5-6.
 2. De heer Nico Viet schok M&M kopieën van documenten over bouwmaterialen, onder andere een catalogus van de stoomtimmerfabriek Zeldenrust te Helpman (Groningen). Hieruit bleek dat al in 1906 in dit bedrijf ook deuren machinaal gemaakt werden.
 3. Dit is geen representatieve steekproef, want de deuren komen uit niet-beschermde panden (gesloopt of ingrijpend verbouwd).

Ontwikkeling van de paneeldeuren

In de oude meubelcatalogus van het Rijksmuseum beschrijft men betimmering van raamwerk en panelen uit de late gotiek (14e en 15e eeuw). Het is niet met zekerheid te zeggen dat de paneeldeuren destijds voorkwamen. Wel wordt voor de 17e eeuw al de paneeldeur genoemd met zowel omgaande als stompe profielen. Ze zijn zeer waarschijnlijk een rechtstreekse opvolger van de spiegelklampdeuren uit de Late Middeleeuwen en de Renaissance. In de 17e eeuw bestonden de deuren uit veel panelen (afb. 2). De grote één- en tweepaneeldeuren vindt men hoogstwaarschijnlijk pas in de late 17e eeuw, voornamelijk in een zeer luxe omgeving zoals in kastelen, buitenplaatsen en patriciërshuizen. In de 18e en 19e eeuw worden deze paneeldeuren ook in 'gewonere' huizen geplaatst. In de tweede helft van de 19e eeuw begint men met driepaneeldeuren. Vanaf circa 1905 worden de panelen met bossing vervangen door platte panelen. Dan krijgen de deuren ook meerdere vlakke panelen of een raam boven in de deur met een roedeverdeling (bovenlichtdeuren). Vanaf de Bruynzeeldeur (1921) komen deze deuren ook voor zonder roedeverdeling.

Aangezien de grootste groep deuren in het depot uit paneeldeuren bestaat, zijn deze deuren gekozen voor een nader onderzoek (afb. 3). De oudste deur in het depot is een eikenhouten zespaneeldeur uit circa 1650, afkomstig uit het pand Oude Boteringestaat 72 (zie afb. 2). Vergelijkbare deuren zijn gevonden tijdens bouwhistorisch onderzoek in de panden aan de Folkingestraat 23 en Oude Ebbingestraat 91 en zijn eveneens 17e-eeuws gedateerd. In het depot staan meer 19e-eeuwse binnendeuren met twee panelen dan die met één-, drie of meer panelen. Buitendeuren met twee panelen bevinden zich in de 19e eeuw ook veel in de stad Groningen.

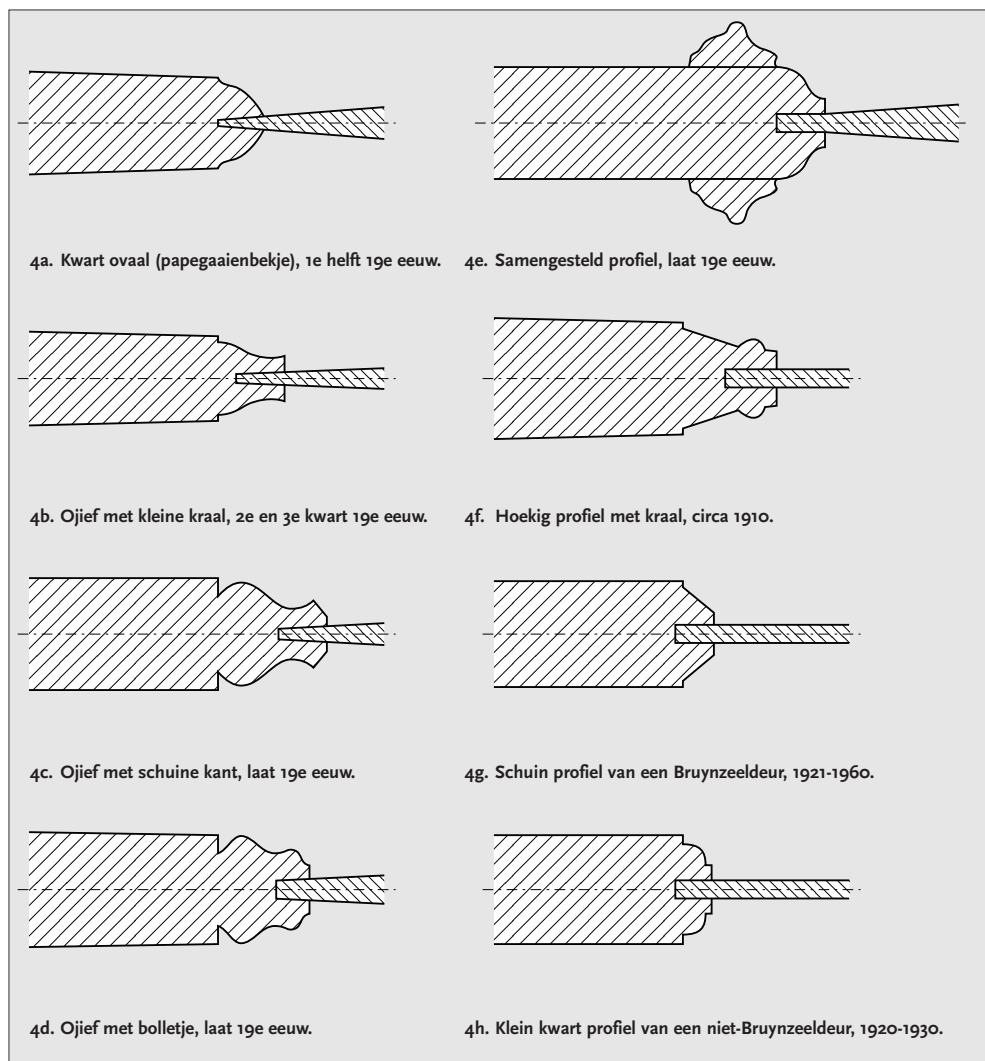
Legenda:

1. deurstijl
2. regel
3. dorpel
4. bossing
5. kussen
6. paneel
7. profiel
8. gesloten pengatverbinding

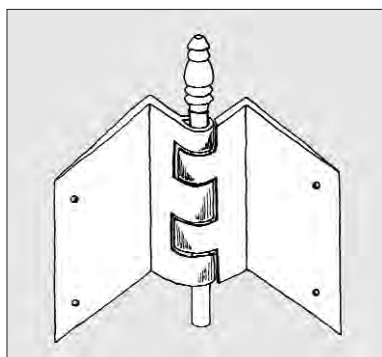
Afb. 3. Kenmerken van een tweepaneeldeur.
Tekening: Malene van der Meulen
en Studio van Stralen.

Dateringskenmerken

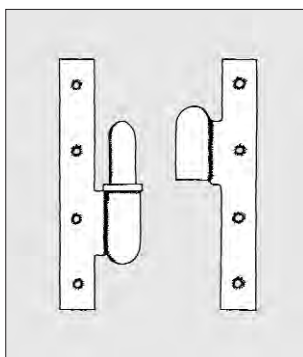
Dateren op het profiel rondom het paneel is moeilijk omdat het profiel gedurende een lange tijd in gebruik is gebleven. Begin 20e eeuw worden hoekige profielen gemaakt maar dit was slechts van korte duur. In het depot komt een aantal typen profielen veelvuldig voor bij 18e- en 19e-eeuwse deuren (afb. 4).

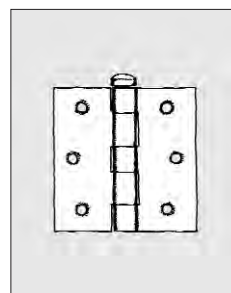
Afb. 4. Dwarsdoorsneden van de meest voorkomende profielen bij de paneeldeuren in het depot. Schaal 1:2.
Tekening: Malene van der Meulen en Studio van Stralen.

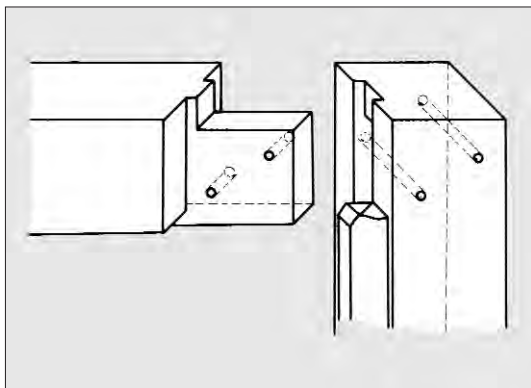
Afb. 5a. Knier of bochtscharnier. Tekening: Nienke Lameris, collectie M&M.

Afb. 5b. Paumelle. Tekening: Floor Huisman, collectie M&M.

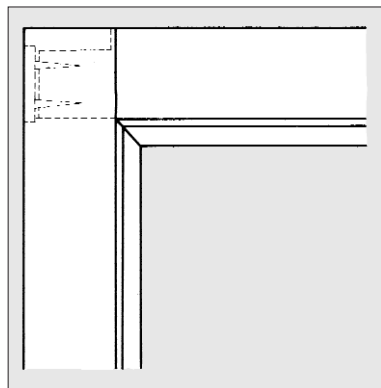

Afb. 5c. Bladscharnier.
Tekening: Floor Huisman, collectie M&M.

Afb. 6a. Gesloten pengatverbinding met toognagels.

Tekening: Malene van der Meulen.

Afb. 6b. Gesloten pengatverbinding met spie in de zijkant. Tekening: Malene van der Meulen.

Tekening: Malene van der Meulen.

De knieren of bochtscharnieren zijn lang tot in het eerste kwart van de 20e eeuw gebruikt (afb. 5a)⁴. In de late 19e en begin 20e eeuw worden scharnieren op deuren en kozijnen geschroefd, zoals de paumelles (afb. 5b). Aan de latere fabrieksmatig gefabriceerde deur hangen paumelles en bladscharnieren (afb. 5c). Van de zeventig onderzochte deuren zijn er dertien deuren met een combinatie van scharnieren gevonden. Bij modernisering van een huis werden bestaande paneeldeuren van de begane grond vaak verbannen naar de hogere verdiepingen, de verdiepingen met een lagere status. Een voorbeeld hiervan is gevonden in de Herestraat 37⁵. Drie eenpaneeldeuren uit de 18e eeuw of vroege 19e eeuw zijn op de zolderverdieping herplaatst. Dit kan een verklaring zijn voor de verschillende soorten scharnieren op één deur.

Ook de gesloten pengatverbinding met toognagels is heel lang bij paneeldeuren gebruikt tot en met het eerste kwart van de 20e eeuw (afb. 6a). In het eerste kwart van de 20e eeuw zijn er ook deuren met een gesloten pengatverbinding die, in plaats van toognagels, spieën hebben (afb. 6b). Tevens zijn er dan deuren met een zwaluwstaartverbinding met deuvels zoals onder andere bij de Bruynzeeldeuren⁶.

Het houtonderzoek

Bestaande informatie uit literatuur en ervaring elders over het houtsoort van deuren wekte de verwachting dat 18e-eeuwse paneeldeuren vrijwel zonder uitzondering van eikenhout gemaakt zouden zijn, mede omdat ze erg zwaar zijn. De houtsoort van 19e-eeuwse paneeldeuren zou vooral grenen zijn. Ook konden combinaties van eiken panelen met grenen stijlen en regels mogelijk zijn maar dit is geen enkele keer aangetroffen (tabel 1).

Uit het houtonderzoek blijkt dat de loodzware deuren niet van eikenhout maar van een hoge kwaliteit vurenhout gemaakt zijn. In de 18e eeuw importeerde men vurenhout van de fjnspar uit het Oostzeegebied en uit Midden-Europa⁷.

4. Deze scharnieren zijn in het kozijnstijl en deurstijl gehakt en vastgemaakt met spijkers of schroeven.
 5. Van der Hoeve 2004.
 6. Staal 1999, 106.
 7. Casparie e.a. 1995, 41.

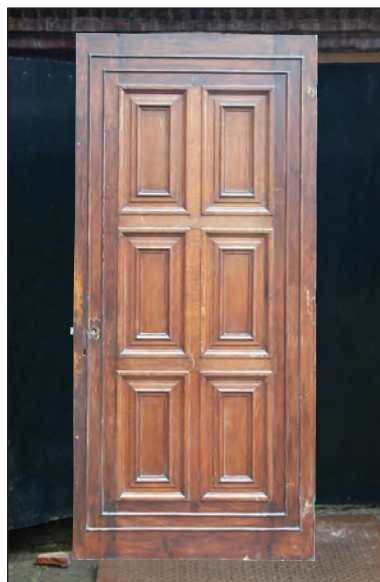
De gebruikte houtsoorten bij de productie van de fabrieksmatig gefabriceerde Bruynzeeldeur was vooraf bekend en dat bleek ook uit het onderzoek, namelijk panelen van berkenhout en vuren regels (zie tabel 1)⁸.

Periode	Geheel eiken	Geheel vuren	Geheel grenen	Grenen regels vuren panelen	Vuren regels grenen panelen	Vuren regels berken panelen
17e eeuw	1	—	—	—	—	—
18e eeuw	—	5	2	1	1	—
19e eeuw	1	31	5	2	—	—
20e eeuw	—	16	2	1	—	2
totaal aantal deuren	2	52	9	4	1	2

Tabel 1. Periode en houtsoort van zeventig binnendeuren uit het depot van M&M.

Afb. 7. Gangzijde met twee panelen van de werkkamerdeur van jhr. mr. J.A. Feith uit het Feithhuis, 19e eeuw; maten 219 × 101 × 4 cm. Bijzonderheden deur: panelen bossing, profiel ojief met kraal en opgelegd profiel, regel vuren en knieren. Foto: Arjan Verschoor.

Afb. 8. Kamerzijde met zes panelen van de werkkamerdeur van jhr. mr. J.A. Feith uit het Feithhuis, circa 1900. Bijzonderheden deur: profiel kwartbol met kraal en opgelegd half rond profiel. Foto: Arjan Verschoor.

Eén vuren deur uit het schema, afkomstig uit het Feithhuis aan het Martini-kerkhof ZZ 10 te Groningen, bestaat uit twee verschillende houtsoorten; de ene zijde is van vurenhout en heeft twee panelen, de andere is van eikenhout en heeft zes panelen (afb. 7 en 8). De deur is in twee fasen gemaakt. De zijde met twee panelen dateert uit de periode van circa 1870. In 1900 is de deur aan de andere zijde klaarblijkelijk aangepast aan de 19e-eeuwse eikenhouten wandbetimmering in neorococostijl⁹. Op de aquarel van Louise Feith is deze zijde te zien vanuit de werkkamer van haar vader, de rijksarchivaris jhr. mr. J.A. Feith, de lin-

8 Staal 1999, 105-110.

9. Reinstra 1994.

Afb. 9. Zespaneelzide van de werkkamerdeur van jhr.mr. J.A. Feith uit het Feithhuis, 1914.
Aquarel: Louise Feith, collectie RHC Groninger Archieven.

kervoorkamer op de eerste verdieping (afb. 9)¹⁰. Op deze verdieping van het Feithhuis zijn op dit moment nog twee deuren te vinden met deze indeling.

In depot, De Bron te Groningen (afb. 10)

Bij een grondige verbouwing aan de Oosterstraat 67 zijn in 2002 drie 18e-eeuwse tweepaneeldeuren verworven (afb. 11 en 12). Het voormalige winkelpand is een gemeentelijk monument en bestaat uit drie verdiepingen. De begane grond zal mogelijk de bestemming krijgen als winkel of horecagelegenheid. Op de verdiepingen zijn appartementen gerealiseerd.

Afb. 10. Oosterstraat 67, voormalig winkelpand De Bron, 1977.
Foto: K.A. Gaasendam, collectie RHC Groninger Archieven.

10. RHC Groninger Archieven, album met circa 75 aquarellen en pentekeningen in- en exterieur Martinikerkhof ZZ 10, vervaardigd tussen 1910-1914 door Louise Feith, archiefnr. 1536, inventarisnr. 6812.

Afb. 11. Grenen 18e-eeuwse tweepaneeldeur uit de Oosterstraat 67, maten 208 × 91 × 4,1 cm. Bijzonderheden deur: bovenkant getoogd, panelen aan beide zijden met brede bossing, paneel gecontourneerd, profiel kwartrond, gesloten pengatverbinding en knieren. Foto: Arjan Verschoor.

Afb. 12. De 18e-eeuwse kastdeur uit de Oosterstraat 67, bestaande uit vuren regels en grenen panelen, maten 196 × 69,5 × 2,8 cm. Bijzonderheden deur: ingekort, één zijde met brede bossing, paneel spiegel- of schouderboog, profiel kwartrond, gesloten pengatverbinding en knieren. Foto: Arjan Verschoor.

Oorspronkelijk was het een eenlaags pand dat vermoedelijk in de 15e of 16e eeuw is gebouwd¹¹. In de 19e eeuw is het pand vergroot tot de huidige situatie. Het achtergelegen pakhuis is ook 19e-eeuws en bestaat uit twee verdiepingen.

De meest fraaie deur lag op de zolderverdieping van het woonhuis opgeslagen en deed dienst als afwatering voor een lekkage (zie afb. 11). Opvallend bij deze deur is de uitzwenkende vorm in het onderste paneel, waarbij de ronding uitgespaard is in de stijl, waardoor een kandelabervorm ontstaat¹². Het raampje in het bovenpaneel is niet origineel. De dikte van de deur is 4,1 cm, hetgeen doet vermoeden dat het een buitendeur was. Het kussen op het paneel is zodanig bewerkt dat er geen rechte hoeken ontstaan. Dit is een typische uiting van de barok die het onbegrensde tracht weer te geven door zoveel mogelijk hoeken af te ronden¹³. Deze deur wacht nog op een juiste herbestemming.

Uit depot, voormalige koetshuis van havezate Laarwoud te Zuidlaren

Eén 18e-eeuwse deur met lijstwerk van het 19e-eeuwse pakhuis achter het voormalige winkelpand De Bron is in 2004 herplaatst in het koetshuis van de havezate Laarwoud in de provincie Drenthe (afb. 13).

11. Tel 2001 en 2003.

12. Zantkuijl 1994², 303-304.

13. Ibidem, 12.

Afb. 13. Het 17e-eeuwse koetshuis van de havezate Laarwoud in Zuidlaren. Foto: Arjan Verschoor.

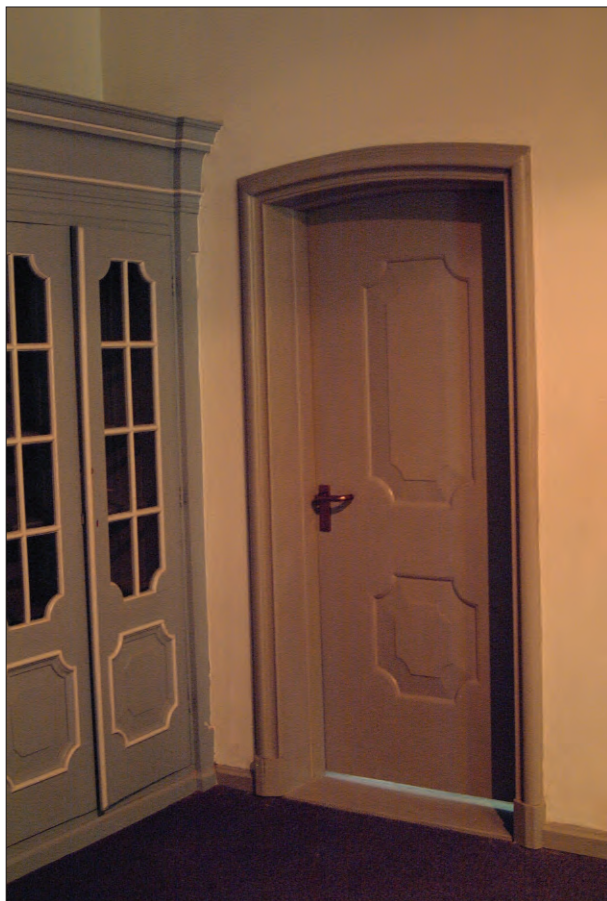
De havezate heeft een 17e-eeuws middengedeelte, evenals het voormalige koetshuis aan het voorplein. Bij een uitbreiding in de 18e eeuw kreeg het gebouw twee, naar voren springende, zijvleugels (afb. 14). In 1915 werd het een burgemeesterswoning en tussen 1958 en 1999 gemeentehuis¹⁴. Na de gemeentelijke herindeling in Drenthe was het gemeentehuis niet meer nodig en werd het weer een woonhuis, waarvoor het oorspronkelijk ook was gebouwd.

Afb. 14. De havezate Laarwoud in Zuidlaren. Foto: Arjan Verschoor.

In de huidige situatie moet het rechtergedeelte van het koetshuis nog in gebruik worden genomen als kantoorruimte; de linkerhelft wordt nu gebruikt als woonhuis. Hier is de 18e-eeuwse deur uit De Bron herplaatst (afb. 15). De kastenwand links van deze deur, is bij een verbouwing in de jaren vijftig van de vorige eeuw aangebracht. De panelen van de kastenwand komen in vorm mooi overeen met het paneel van de 18e-eeuwse deur, waarvan ook de hoeken afgerond zijn.

14. Kamphuis 1995, 33-39.

Afb. 15. De herplaatste 18e-eeuwse deur in het koetshuis, maten $206 \times 87,5 \times 2,4$ cm.
Bijzonderheden deur: bovenkant getoogd, één zijde twee panelen met brede bossing, andere zijde met vlakke panelen, houtsoort vermoedelijk ook een combinatie van vuren en grenen. Foto: Arjan Verschoor.

Literatuur

- Casparie, W.A. e.a., 'Vijftig houtsoorten in Groningen' in: Helfrich, K., J.F. Bender en W.A. Casparie, *Handzaam Hout uit Groninger grond*. Groningen, 1995, 38-43.
- Haslinghuis, E.J., *Bouwkundige termen* (bewerkte uitgave). Utrecht, 1986.
- Hoeve, J. van der, 'Herestraat 37' in: *Bouwhistorisch rapport*. Utrecht, 2004.
- Jong, S. de, *Profielen Profileringen Profiellijsten*. Zaandam, 1997.
- Kamphuis, H., *Groninger Borgen en Drentse Havezaten*. Zutphen, 1995.
- Koopmans, B., *Een kijk op deuren*. Utrecht, 1986.
- Kuipers, M., 'Seriewerk voor het interieur: de opkomst van de Bruynzeeldeur' in: *Monumenten en bouwhistorie* (1996), 122-131.
- Nederlands museum voor geschiedenis en kunst van het Rijksmuseum, *Meubelcatalogus*. Amsterdam, 1913².
- Reinstra, A., 'Martinikerkhof 10' in: *Bouwhistorisch rapport Gemeente Groningen*. Groningen, 1994.
- Staal, M., 'De ondergewaardeerde Bruynzeeldeur opgewaardeerd' in: *Hervonden Stad* 4 (1999), 105-110.
- Stokroos, M., *Monumenten in gebruik*. Den Haag, 2004.
- Tel, T., 'Oosterstraat 67' in: *Bouwhistorisch rapport Gemeente Groningen*. Groningen, 2001 en 2003.
- Zantkuijl, H.J., *Bouwen in Amsterdam*. Amsterdam, 1994².